

İzz Bin Abdüsselâm'ın Bazı Tasavvufî Görüşleri*

Zeynep Gülten Yılmaz** Veysel Akkaya***

Öz

İslâmî ilimler alanında irfanî mirasa katkı sağlayan birçok âlim-süfi bulunmaktadır. Bu âlim-süfilerden biri de İzz b. Abdüsselâm'dır. Kaynaklarda "Sultânü'l-ulemâ" olarak bahsedilen İzz b. Abdüsselâm (ö.660/1261), miladi XII-XIII. asırda Şam ve Mısır'da yaşamış, ilim dünyasına birçok eser kazandırmış, müderrislik, imamahatıplık, müftülük, kadılık ve kâdıl-kudâtlik görevlerinde bulunmuştur. Yaşadığı dönemde, devrinin en meşhur âlimlerinden tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve tasavvuf alanında ilim tahsil ettiği gibi, kendisi de birçok değerli âlim yetiştirmiştir. Tasavvuf alanında yazdığı eserlerde tasavvuf ıstılahlarını bir fakih bakış açısıyla yorumlamış, zâhir-bâtın bütünlüğünü eserlerine yansıtmış, tasavvufî konular üzerinde görüş ve düşüncelerini ortaya koymuştur. Amelî tasavvuf anlayışına sahip olan vera', zühd ve takvâsıyla bilinen İzz b. Abdüsselâm hakkında pek çok çalışma yapılmış ancak bu çalışmalarda onun tasavvufî görüşleri ayrıntılı olarak incelenmemiştir. Bu makalede, İslâm dünyasında Şafîî fakihî olarak tanınan İzz b. Abdüsselâm'ın bazı tasavvufî görüşleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İzz Bin Abdüsselâm, Mârifet, Takvâ, Tasavvuf, Zühd,

* Bu makale "İzz Bin Abdüsselâm'ın Tasavvuf Anlayışı" adlı doktora tezinden hazırlanmıştır.

** Dr. Zeynep Gülten Yılmaz, gulden-merve@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5624-4766

*** Doç. Dr. Veysel Akkaya, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, veysel.akkaya@izu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4760-9951

Certain Sufistic Remarks of Al-'Izz 'Ibn 'Abd Al-Selâm

Abstract

There are many scholar-sufis who contributed to the legacy of wisdom in Islamic studies. One of these scholar-Şufis is Al-'Izz 'Ibn 'Abd Al-Selâm. Al-'Izz 'Ibn 'Abd Al-Selâm (d.660/1261), who is mentioned in resources as "Sultânul-ulemâ", lived in Damascus and Egypt in the XII-XIII centuries A.D. He bestowed many works in the Islamic arts, and served as a muderris, an imam, a mufti, a cadi and as a head cadi. As he received education on tafsir, hadith, fiqh, kalam and tasawwuf, he later, taught many valuable scholars. In his works in the field of tasawwuf, he approached the technical terms of tasawwuf with a faki's perspective. He projected his internal and external wholeness to his works and presented his considerations and insights on subjects of tasawwuf. Many studies were done on Al-'Izz 'Ibn 'Abd Al-Selâm, who believed in a practical tasawwuf and was known for his vera, zuhd and taqwa, but none of them perused his views of tasawwuf in detail. Al-'Izz 'Ibn 'Abd Al-Selâm understanding of tasawwuf, who is known in the Islamic world as a shafii faki, was scrutinized in this article.

Keywords: Izz Bin Abdussalam, Ma'rifa, Taqwa, Tasawwuf, Zuhd.

العز بن عبد السلام و آراؤه الصوفية

المخلص

هناك العديد من العلماء والمتصوفة في مجال العلوم الإسلامية، الذين يساهمون في تراث الحكمة. هناك العديد من العلماء والمتصوفة في مجال العلوم الإسلامية، الذين يساهمون في تراث الحكمة. لقد عاش عز ب. عبد السلام (ت 1261/660)، الذي ورد في المصادر باسم "سلطان العلماء"، في دمشق ومصر في القرنين الثاني عشر والثالث عشر الميلاديين، واكتسبت العديد من الأعمال إلى عالم العلم، وعمل مدرّساً وإماماً ومفتياً وقاضياً. خلال حياته، لم يدرس فقط التفسير والحديث والفقه والكلام والتصوف، بل قام أيضاً بتدريب العديد من العلماء الكرام. فسّر مصطلحات التصوف من وجهة نظر فقهية في الأعمال التي كتبها في مجال الصوفية، وعكس وحدة الظاهر والداخل في أعماله، وكشفت عن آرائه وأفكاره في قضايا الصوفية. تم إجراء العديد من الدراسات حول عز ب. عبد السلام الذي تميّز بالفهم العملي للتصوف واشتهر بورعه وزهده وتقواه، ومع ذلك، فإن هذه الدراسات لم توضح وجهات نظره الصوفية بالتفصيل. في هذا المقال، تم فحص بعض آراء عز ب. عبد السلام الصوفية، والذي يعرف بالفقيه الشافعي في العالم الإسلامي.

الكلمات المفتاحية: عز بن عبد السلام، المعرفة، التقوى، التصوف، الزهد.

Giriş

İzz b. Abdüsselâm'ın yaşadığı zaman dilimi (XII/XII. y.y) Eyyübîler ve Memlûkler Devleti dönemlerine rastlamaktadır. Doğumundan (h. 577-639/1241) Mısır'a göç ettiği tarihe kadar Şam bölgesinde, ömrünün son yirmi bir yılını ise Mısır'da geçirmiştir.¹ Eyyübîler ve Memlûklerin hâkimiyeti altında hayatını sürdüren İzz b. Abdüsselâm, Eyyübî hanedanının dağılması, Haçlı seferleri ve Moğol saldırıları gibi birçok tarihî olaylara tanıklık etmiştir.² İslâm dünyasının siyasî yönden kargaşalarla dolu olduğu, siyasi iktidarların yanı sıra mezhep taassubu ve itikadî tartışmaların bölgeyi etkisi altına aldığı bir zaman diliminde İzz b. Abdüsselâm, mihnelere aldırmandan irşad ve fetvâ görevini ifâ etmiş, toplumsal hayata yön veren müdahalelerde bulunmuş, sultan ve emirlere rehberlik ederek nasihatler etmiştir.³ Onun yaşadığı dönemin en belirgin özelliği ilim ve kültür hayatının zirvede olmasıdır. Sultan ve melikler, medrese, cami ve kütüphane gibi eğitim merkezleri, ribât, hankâh ve zâviye gibi sûfî kurumları inşâ ettirmiş, inşâ ettirdikleri bu kurumlara geliri olan vakıflar bağışlayarak bu kurumları desteklemişlerdir.⁴ Toplumsal kargaşanın, doğal âfet ve salgın hastalıkların meydana geldiği bu dönemde sûfiler, daima toplumun yanında yer almış, halktan pek çok kişiyi hankâh ve zâviyelerde barındırarak onların acılarını yatıştırmışlardır. Sûfilerin toplumu kucaklaması insanları sûfilîğe ve zühd hayatına yöneltmiş, hayatın darlığından bir kaçış olarak kendilerini Allah'a ibâdete vererek tasavvufa sığınmışlardır.⁵ Toplumun irşâd ve ıslâhı için çalışan sûfilerin topluma etkisi, toplumu yönlendirmedeki başarıları toplumda meydan gelen olaylara kayıtsız kalmamayı gerekli kılmış bu sayede halk için birleştirici bir güç olmuştur. Tarikat şeyhleri, kendi dönemlerindeki sultanlara, yapılan savaşlarda tam destek vermişlerdir. Tarikatların da teşekkül etmeye başladığı bu dönemde tasavvufî yönde birçok gelişme ortaya çıkmıştır. Bu asırda Abdülkâdir-i Geylânî

¹ Rıdvan Ali en-Nedvî, *el-İzz b. Abdüsselâm* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1960), 27-29.

² Bk: Yigit, İsmail, "Memlûkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV yay. 2004), 29/90-97.

³ Ebû Nasr Tâcüdîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi, Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhi-Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, (Kahire: Dâru'l-Hicr, 1964), 8/211-212; Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Ref' u'l-isr'an kudâti mısır*, nşr. Ali Muhammed Ömer, (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1998), 240.

⁴ İlhan Baran, Büyük Selçuklu ve Eyyübîler'de Siyaset Eksenli Sünnî Faaliyetler (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 209.

⁵ Ali Haşîş Sâlih, *Hareketü's- sûfiyye fi bilâdi's-şam hilâle'l-hurûbi'-salibiyye* (Gazze: Câmîatü'l-İslâmî, Külliyyâtü'l-Âdâb, Kısmü't-Târih, 2005), 147.

(ö.602/1205), Ebû Medyen Mağribî (ö.594/1198), Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî (ö.632/1234), İbnü'l-Arabî (ö.638/1240), Şeyh Ahmed Bedevî (ö.634/1236) ve Ebû'l-Hasan eş-Şâzelî (ö.656/1258) gibi halka rehberlik eden seçkin şahsiyetler ve halk arasında revaç bulan tarikatlar ortaya çıkmıştır.⁶

1. Hayatı

Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Ebi'l-Kâsım b. Hasan b. Muhammed b. Mühezzeb es-Sülemî ed-Dımaşkî tam adıdır. Hakkında bilgi veren tabakât kitapları doğum tarihi olarak 577/ 578 şeklinde ikili bir tarih vermektedirler.⁷ Suriye'nin Dımaşk şehrinde oldukça yoksul ve dindar bir ailede dünyaya gelmiştir.⁸ Aslen Mağribli olup⁹ künyesi "Ebû Muhammed"dir.¹⁰ Sonraları 'sultânü'l-ulemâ' gibi birçok lakapla anılmıştır.¹¹ İzz b. Abdüsselâm'ın çocukluk yıllarına dair sahip olduğumuz bilgi yok denecek kadar azdır. Ancak onun Emevi Camii'nin kuzey kapısındaki Kelâse denilen zaviyede kaldığı ve soğuk sebebiyle baygınlık geçirdiği bir sırada "Ey İzz b. Abdüssâm! ilim mi istersin, yoksa amel mi? Şeklinde bir ses işitmiş kendisinin ilmi seçmesi neticesinde yaşanan bu olay onun ilme başlama hikayesi olarak nakledile gelmiştir.¹²

İzz b. Abdüsselâm'ın ilmî şahsiyetinin oluşmasına katkı sağlayan hocalarının ilki Abdüllatîf, Ebî Sa'd el-Bağdâdî (ö.596/1200)'dir. Ribât şeyhlerinden "şeyhü'ş-şüyüh"¹³ sıfatına sahip olan sâlih, sûfi bir zâttır. İzz b. Abdüsselâm hocasının üstün ahlâk ve yüce himmetinden etkilenmiştir

⁶ Neccâr Âmir, *et-Turuku's-süfiyye fi mısır* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1992), 62-95.

⁷ Sübkî, *Tabâktü'ş-şâfiyye*, 8/209; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kuraşî el-Busrâvî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, nşr. Ali Şiri (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1988)13/273; Ebû Muhammed Afifüddin Abdullah b. Esad b. Ali b. Süleymân el-Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fi ma'rifeti havâdisi'z-zamân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 4/116; Ebû'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi tarihi mısır ve'l-kahire*, nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabîyye, 1967), 1/314.

⁸ Sübkî, *Tabakâtü'ş-şâfiyye*, 8/209.

⁹ Abdullah el-Vüheybî, *el-İzz b. Abdüsselâm hayâtuhü ve âsaruhü ve menhecuhü fi't-tefsîr* (Riyad: Suudi Arabistan Eğitim Bakanlığı, 1982). 47; Ali Muhammed es-Sallâbî, *Sultanu'l-ulemâ ve bâiü'l-umerâ* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2009), 11.

¹⁰ Muhammed ez-Zuhaylî, *el-İzz b. Abdüsselâm* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 40.

¹¹ Sübkî, *Tabâktü'ş-şâfiyye*, 8/209; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/314.

¹² Sübkî, *Tabâktü'ş-şâfiyye*, 8/214-215.

¹³ Harun Yılmaz, "Şeyhü'ş-şüyüh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV yay. 2019), 2/562-563.

¹⁴ Daha sonra Tahir el-Huşûî (ö.597/1201)¹⁵, Hibetullah b. Asâkir (ö.600/1203)¹⁶, Hanbel er-Rasafî (ö.604/1207)¹⁷, Ömer et-Taberzedî (ö.607/1210)¹⁸, el-Herastânî (ö.614/1217)¹⁹, Seyfüddîn el-Âmidî (ö.631/1234)²⁰ ve Cemâleddîn ed-Devle'î (ö.635/1237)²¹ gibi birçok meşhur âlimden ilim tahsil etmiştir.

Bunların dışında İzz'in, tasavvufî eğitimini aldığı iki şeyhi bulunmaktadır. Bunlardan ilki Ebu Hafs Ömer es-Sühreverdi'dir. (ö.632/1234) es-Sühreverdi'den tasavvuf hırkası giyen İzz b. Abdüsselâm, *Kuşeyrî Risâlesi* okumuştur.²² Diğeri ise Şâzelî tarikatının kurucusu Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî'dir. (ö.656/1258) İzz b. Abdüsselâm, Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî'ye intisap ederek seyr-u sülûk yoluna girmiş²³ onun semâ ve hadra meclisine katılmıştır.²⁴

Bir âlimin ilme olan vukûfiyetini gösteren hususların başında, yetiştirmiş olduğu öğrencilerinin yüksek ilmî seviyeye sahip olmaları gelir. İzz b. Abdüsselâm'ın da yetiştirmiş olduğu öğrenciler, onun ilimde zirvede olduğunu bize göstermektedir. Onun en meşhur öğrencileri Ebü Şâme el-

¹⁴ Ebü Şâme, Ebü'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhîm el-Makdisî, *ez-Zeyl 'ale'r-ravzateyn terâcîmü ricâli'l-karneymi's-sâdis ve's-sâbi'*, nşr. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Melekiyye, 1947), 17.

¹⁵ Sübkî, *Tabâktü's-şâfiyye*, 10/ 343; Sallâbî, *Sultânü'l-ulemâ*, 17.

¹⁶ Sübkî, *Tabâktü's-şâfiyye*, 13/ 352.

¹⁷ Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağriberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki mısır ve'l-kahire* (Kahire: Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İrşad-Dâru'l-Kütüb, 1992), 6/195; Sallâbî, *Sultânü'l-ulemâ*, 17.

¹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13/60; Vüheybî, *el-İzz b. Abdüsselâm*, 105.

¹⁹ Ebü Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Esedî İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, nşr. Hafız Abdülalim Han (Beirut: Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1986), 2/ 57.

²⁰ Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed İbn Muhammed İbn İbrahim İbn Ebü Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebna'ü'z-zamân mimma sebete bi'n-nakl evi's-semâ' ev esbetehü'l- 'ayân*, nşr. İhsan Abbas (Beirut: Dâru Sadr, 1900), 3/ 293-294; İbn Kesîr, *Bidâye ve'n-nihâye*, 13/164.

²¹ Ebü Şâme, *ez-Zeyl 'ale'r-ravzateyn*, 166; Sallâbî, *Sultânü'l-ulemâ*, 57.

²² Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 8/214; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/315.

²³ İbn Atâullah, el-İskenderî, *Letâifü'l-minen*, nşr. Abdülhalim Mahmud (Kahire: Dâru'l-Meârif, 2006).73-74; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/315; Ebü'l-Mehâsin Yûsuf b. İsmail b. Yûsuf en-Nebhânî, *Câmiu kerâmâtü'l-evliyâ*, nşr. İbrâhîm Atve İvaz (Hindistan: Merkez-i Ehl-i Sunnet Berekat er-Rîdâ, 2001), 2/171-172; Ebü'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali eş-Şarâni (*Levâkhü'l-envâr fî tabakâtü'l-ahyâr*), *Tabakâtü'l-kübrâ* (Mısır: Mektebetü Muhammed el-Meliciyyi'l-Kütübî, 1897), 2/12.

²⁴ Ebü'l-Feth Kutbüddîn Mûsâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ba'lebekkî el- Yünîni, *Zeylû mir'âti'z-zamân* (Kahire: Dâru'l-Kitabî'l- İslâmî, 1992), 2/175; İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, 7/288.

Makdisî (ö.665/1267)²⁵, Şihâbüddin el-Karâfi (ö.684/1285)²⁶ İzz b. Abdüsselâm'ın oğulları İbrahim b. Abdülaziz b. Abdüsselâm (ö.686/1287)²⁷, Abdüllatif b. el-İzz b. Abdüsselâm (ö.695-1296)²⁸, Tacüddin İbnu'l-Firkâh (ö. 690/1291)²⁹, Ebi'l- Hüseyin b. Şeref b. Dimyâtî (ö.705/1306)³⁰ Hibetullah el-Kıftî (ö.697/1298)³¹, İbn Dakîku'l-İyd (ö.702/1302)³², Alâaddîn Ebü'l-Hasan el-Bâcî (ö.714/1315)³³ gibi İslâm âleminde adından söz ettiren âlimler yetiştirmiştir.

Hayatını ilim öğrenmeye ve öğretmeye adayan, İslâmî ilimlerde müctehid seviyesine kadar yükselen³⁴ İzz b. Abdüsselâm, yaşadığı dönemde ilmî açıdan derin izler bırakmış ve İslâmî ilimlerde tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf ve belagat gibi alanlarda pek çok eser vermiştir. İzz b. Abdüsselâm, tasavvufa dair *Şeceratü'l-me'ârif ve'l-ahvâl ve sâlihu'l-akvâl ve'l-a'mâl*, *Zübedü hulâsati't-tasavvuf*, *el-Fiten ve'l-belâyâ ve'l-mihen ve'r-razâyâ*, *Makâsîdü'r-ri'âye li-hukûkullâh*, *Mesâilü't-tarîka fi ilmi'l-hakîka*, adlı beş eser kaleme almıştır.

İzz b. Abdüsselâm, yaşadığı dönemin en önemli iki ilim merkezi olan Şam ve Kahire'de farklı vazifelerde bulunmuştur. Aziziyye,³⁵ Gazzâliyye³⁶, Şibliyye³⁷ ve Sâlihiyye Medresesinde müderrislik, Şam-

²⁵ İbn Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 2/133-134; Ebü Muhammed b. Şakir b. Ahmed el-Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât ve'z-zeyl aleyhâ*, nşr. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sadr, trs), 2/270.

²⁶ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/ 316.

²⁷ Yünîni, *Zeylû mir'âti'z-zamân*, 4/316.

²⁸ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/420.

²⁹ Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 2/263.

³⁰ Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 2/409-410.

³¹ Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihi İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, nşr. Abdulkâdir Arnâvût-Mahmûd Arnâvût (Dîmaşk: Dâru İbn Kesîr, 1991), 7/767.

³² Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 8/109; Askalânî, *Ref'u'l-isr'an kudâti mısır*, 1/239.

³³ Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 2/73-75; Vühaybi, *el-İzz b. Abdüsselâm*, 110-111.

³⁴ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz et-Türkmânî el-Fârikî ez-Zehabi, *el-İber fi haberî men gaber*, nşr. Ebü Hâcir Muhammed Sait (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985), 3/299.

³⁵ Vühaybi, *el-İzz b. Abdüsselâm*, 54; Sallâbi, *Sultânü'l-ulemâ*, 57; Ebü Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), 2/150-153.

³⁶ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 8/210; Sallâbi, *el-Eyyübiyyün ba'de salâhaddîn*, 368.

³⁷ Rıdvan Ali Nedvî, *el-İzz b. Abdüsselâm*, 38-39; Sallâbi, *Sultânü'l-ulemâ*, 57.

Emeviye Camii³⁸ ve Amr b. el-As Camiilerinde hatiplik³⁹, Mısır baş kadılığı ve müftülüğü yapmıştır.⁴⁰

Mısırda, 660/1262 tarihinde 83 yaşında vefat eden⁴¹ İzz b. Abdüsselâm'ın cenazesine Memlûk sultanı Zâhir Rûkneddin Baybars başta olmak üzere dönemin önde gelen âlimleri, kadıları, emirleri, askerleri ve halktan pek çok kişi katılmış⁴² onun ölüm haberi Mısır'da derin bir üzüntü meydana getirmiş Şam, Mekke, Medine, Bağdat ve Yemen gibi şehirlerde onun için gıyabî cenaze namazı kılınmıştır.⁴³ Yaşadığı dönemde etkin bir âlim olan İzz b. Abdüsselâm'ın tasavvufa dair görüşleri eserlerinin neredeyse tamamında yer almaktadır. Bununla birlikte özellikle tasavvuf çalışmaları dikkat çekicidir. Tasavvuf kavramlarına yüklediği anlam ve kavramlar arasında kurduğu ilişki ağı onun tasavvufa dair görüşlerinin bir parçasını oluşturmaktadır. Buna göre İzz b. Abdüsselâm eserlerinde tövbe, takvâ, vera', zühd, fakr, velî, ârif, havf-recâ, kurb-bûd, fenâ-bekâ, telvîn-temkîn, sekr-sahv, kabz-bast ilim, kalp, yakîn, vârid ve havâtır ilim, mârifet, kalp, yakîn, vârid ve havâtır, şatahât, semâ ve kerâmet gibi kavramlar hakkında görüşler dile getirmiştir. Buradan hareketle İzz'in tasavvufa dair görüşlerini ortaya koyma adına örnekleme metoduna başvurarak sekiz önemli kavram incelemeye konu edilmiştir.

2. Bazı Tasavvufî Görüşleri

Zâhir ve bâtın ilimlerine derin vukûfiyet sahibi olmasının yanı sıra ahlâkı ve yaşayışıyla da örnek olan İzz'in, eserlerinde daima şeriat-hakikat dengesini gözettiği görülür. Ona göre Hz. Peygamber (s), kendisine vâris kılınan âlimlere iki tür ilim miras bırakmıştır.⁴⁴ Bunlardan biri zâhir diğeri ise bâtın ilmidir. Zâhir ilmin kişinin kesbî ile öğrenildiğini ifade ederken bâtın ilminin Allah'ın lutuf ve keremine bağlı olduğunu söyler.⁴⁵ Nitekim

³⁸ Kütübî, 2/351.

³⁹ Zuhaylî, *el-İzz b. Abdüsselâm*, 39; Rıdvan Ali Nedvî, *el-İzz b. Abdüsselâm*, 44.

⁴⁰ Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 1/ 321; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/315.

⁴¹ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1/320.

⁴² Ebû Şâme, *ez-Zeyl 'ale'r-ravzateyn*, 216; Sübkî, *Tabakâtü'ş-şâfiyye*, 8/247.

⁴³ Ebû Şâme, *ez-Zeyl 'ale'r-ravzateyn*, 216; Zühâyilî, *İzz b. Abdüsselâm*, 191.

⁴⁴ İzz b. Abdüsselâm, Ebû Muhammed Abdülazîz b. Abdüsselâm b. Ebi'l-Kâsım, *Kavâidü'l-ahkâm fi mesâlihî'l-en'am*, nşr. Tahir Abdü'r-Rauf Said (Beyrut:Mektebetü'l-Külliyatü'l-Ezheriyye, 1991), 1/28.

⁴⁵ İzz b. Abdüsselâm, *Zübedü hulâsati't-tasavvuf*, nşr. Ahmed Abdurrahim es-Sâyihi (Kahire:Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2009), 99.

o, zâhiri mananın şeriatla, bâtını mananın da hakikatla bilinebileceğini Fatiha sûresindeki “إِيَّاكَ نَعْبُدُ” lafzının şeriata, “إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ” lafzının ise hakikate tekâbül ettiğini ifade eder.⁴⁶

İzz b. Abdüsselâm, tasavvuf ilmini bilmeyen fakihin fâsık, tasavvufu bilip de fıkıh ilmini bilmeyen kişinin zındık, her iki ilmi birleştiren kişinin ise hakikate ulaşacağını ifade eder.⁴⁷ Ona göre tasavvuf şeriatın inceliklerini bilme⁴⁸ kişinin nefis engellerini aşarak, Allah'tan başka her şeyi kalpten tahliye etme ve kalbi Allah'ın zikri ile süsleyerek⁴⁹ rûhu saflaştırmaktır.⁵⁰ Ona göre tasavvufun temeli, Kur'an ve Hz. Peygamber'in (s) sünnetine dayanır. Bu anlamda tasavvuf ilminin gayesi, insanı kötü ahlâktan, mânen düşük vasıflardan arındırarak iyi ahlâk ve üstün vasıflarla donatılma düşüncesidir.⁵¹

Nitekim o, tasavvufa dair görüşlerini tasavvuf eserleri ile tasavvufla ilgili soru soran kişilere cevap mahiyetinde kaleme aldığı risalelerinde beyan etmiştir. İzz b. Abdüsselâm'ın tasavvufa dâir zikrettiği görüşlerinden bazılarını şu şekilde ele almak mümkündür.

4.1. Tövbe

İzz b. Abdüsselâm, tasavvufta sûfinin elde edebileceği ilk makamın tövbe olduğunu vurgulayarak⁵² tövbeyi masiyetten tâata dönerek Allah'a yönelme olarak tanımlamıştır.⁵³ O, kişinin gafletten, Allah'ı unutturan herşeyden rücû edip Allahü Teâlâ'ya yönelmedikçe O'na ulaşmasının mümkün olmadığını söyler. Allah'a ulaşmada tövbe etmeyi temel şart olarak gören İzz b. Abdüsselâm, bu noktada insanı tövbe yapmaya sevk eden muhasebe ve istiğfara vurgu yapar. Kişinin Hz. Ömer'in de yaptığı gibi her gece gündüz yaşadıklarının muhâsesini yaparak hataların telafisi için günahından tövbe ve istiğfara yönelmesi gerektiğini belirtir.⁵⁴ Ona göre Allah'a ulaşma yolunda tövbe şarttır. Kulun günaha girmesi

⁴⁶ İzz b. Abdüsselâm, *Zübedü hulâsati't-tasavvuf*, 99.

⁴⁷ İzz b. Abdüsselâm, *Mesâilü'l-tarika*, 1.

⁴⁸ İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 2/212.

⁴⁹ İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 2/212.

⁵⁰ İzz b. Abdüsselâm, *Zübedü hulâsati't-tasavvuf*, 185.

⁵¹ İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 2/212.

⁵² İzz b. Abdüsselâm, *Zübedü hulâsati't-tasavvuf*, 92.

⁵³ İzz b. Abdüsselâm, *Mecâzü'l-kur'ân*, thk: Mustafa Hüseyin Zehebî (Müessesetü'l-Furkan li-Türasi'l-İslâmî, 1999), 326.

⁵⁴ İzz b. Abdüsselâm, *Makâsîdü'r-riâ'ye*, 18.

halinde derhal tövbe etmesi gerekir. Tövbe etmeyerek bunu erteleyen kişi yapmış olduğu fiilden dolayı günahkâr olur ve tövbeyi ertelediği için de ayrıca bir daha tövbe etmesi gerekir.⁵⁵ Dînî açıdan tövbenin tamam olması için taşınması gereken şartları günaha girmekten pişmanlık duyma, gelecekte bir daha benzer bir günah işlememeye azmetme ve son olarak günah olan fiili derhal terk etme olarak sıralar. Diğer yandan İzz b. Abdüsselâm, tövbenin, tövbe, inabe ve evbe olmak üzere üç derecesi olduğunu söyler. Nitekim İzz'in bu tasnifi Hücvîrî'nin *Keşfü'l-mahcûbu*'nda⁵⁶ Kuşeyrî'nin *er-Risale*'sinde şeyhi Ebû Ali ed-Dekkâk'ın görüşü olarak geçmektedir.⁵⁷ Tüm müminler, velîler ve peygamberlerin de tövbe ettiğini fakat herkesin tövbesinin aynı olmadığını, tövbenin mertebeleri olduğunu zikreder.⁵⁸ Ona göre insanların bulunduğu manevî derecelere göre tövbeyi, “haram olan fiilleri yapmaktan tövbe etmek, mekruh olan işleri işlemekten tövbe etmek, şüpheli olan şeylerden tövbe etmek, mübahları işlemekten tövbe etmek, tövbeden tövbe etmek, Allah için yaptığı hal veya söz olsun tüm ibadetleri, amelleri, görüp ona itimad etmekten tövbe etmek” şeklinde ayırmaktadır.⁵⁹ Kanaatimizce İzz, bu tasnifiyle konuyu fetva, takvayî vera' düzleminde ele almaktadır.

İzz b. Abdüsselâm sâlih insanların kendi makâmlarına uymayan şeylerden tövbe ettiğini söylemiş ve ardından “*hasenâtü'l-ebâr seyiyâtü'l-mukarrebîn*” ifadesini zikrederek ebrâr için iyi ve güzel olan nice amelin mukarrebîn (Allah'a yakın velîler) için günah ve kusur sayılabileceğine vurgu yapmıştır.⁶⁰ Hz. Peygamber'in (s) “*Allah'a tövbe edip ondan af dileyiniz. Zira ben günde yüz defa tövbe ederim*”,⁶¹ rivâyetine dikkat çeken İzz b. Abdüsselâm bu rivâyete şöyle bir yorum getirmiştir: “*Hz. Peygamber (s.) “Allah'tan af dileyiniz.”*” sözüyle Müslümanlara tövbe etmenin ehemmiyetini bildirmiş, “*ben günde yüz defa tövbe ederim*” sözüyle de

⁵⁵ İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 1/ 221.

⁵⁶ Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, çev: Esad Abdülhadi, (Kahire: Kandil Meclisü'l-A'la es-Sekâfeti, 2007), 2/536.

⁵⁷ Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynü'lislâm Abdülkerim b. Hevâzin. *er-Risâletü'l-kuşeyriyye*, thk: Abdülhalim Mahmud, Mahmud b. Şerif (Kahire: Dâru'l-Mearif, ts.), 2/ 211.

⁵⁸ İzz b. Abdüsselâm, *Zübedü hulâsati't-tasavvuf*, 92.

⁵⁹ İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 1/ 220-221.

⁶⁰ İzz b. Abdüsselâm, *Zübedü hulâsati't-tasavvuf*, 93.

⁶¹ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî el-Müslim, *el-Müsnedü's-sahihu'l-muhtasaru mine's-süneni bi-nakli'l-adli ani'l-adli an Rasûlillah* (Riyad: Dâru's-Selâm, 1419), “Zikir”, 42; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (Riyad: Dâru's-Selâm, 1419), “Vitir”, 26; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen* (Riyad: Dâru's-Selâm, 1419), “Edeb”, 57

günahtan korunmuş olduğu halde kendisinin de çokça tövbe ettiğini zikrederek hem kulluğunu göstermiş hem de Müslümanları bu sünnete uyarak tövbe etmeye teşvik etmiştir.⁶²

Tövbe konusundaki düşüncelerini bir beyitte özetleyen İzz: “*Ey nefis insanlar arasında yarın rezil olmadan önce bugün tövbe et.*”⁶³ ifadelerini kullanmış ve kıyamet günü yaşanacak sıkıntılı zaman ile bugün arasında bir ilişki kurmuştur. Daha sonra bir âyetten kısmî iktibas da yaparak⁶⁴ “*Ey nefis hevâ ve hevesin hükmüne muhâlefet ederek nefsinle cihat et.*” beytini inşâ etmiş ve nefsin arzu ve isteklerine karşı cihat edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu mısra ile İzz b. Abdüsselâm nefis, tövbe ve cihat arasında bir bağlantı kurmuştur.⁶⁵

4.2. Takvâ

İzz b. Abdüsselâm takvâ konusunu kalp ve beden amelleri bağlamında ele alarak tasavvuf yolcusunun hem kalbî hem de bedenî amellere dikkat etmesi gerektiğini belirtir. Bu yüzden ona göre bu yolun yolcusu hem şerîatın zâhirî emirlerine hem de bâtinî emirlerine birlikte uymalı, şerîatın hem zâhirî hem de bâtinî yasaklarından da birlikte sakınmalıdır. İzz b. Abdüsselâm kalple ilgili olan takvâyı kalbin yapmakla mükellef olduğu farzları ifa etmek ve kalbin yapması haram olan gösteriş ve putları yüceltmek gibi işlerden sakınma şeklinde olduğunu izah ederken bedendeki takvânın azalarla ilgili olduğunu belirtir. Buna göre gözün bakması, elin tutması, ayağın yürümesi ve dilin konuşması gibi organlarda ortaya çıkan eylemlerden beden sorumlu tutulur.⁶⁶ İzz’e göre kişi, bütün vücudunu Kitap ve sünnetin emrettiği şekilde muhâfaza ederse işte o zaman takvâsı kalbe ulaşır. Bu aşamayı geçen kişi söz konusu takvânın kalbinde karar kılmasıyla Allah’ın velîsi olur.⁶⁷

Böylelikle kişinin kulluk mertebesinde takvâ üzere bulunabilmesi için gerekli olan kalp-beden uyumuna vurgu yapan İzz b. Abdüsselâm, Hz. Peygamber’den (s) nakledilen ve takvânın yerinin kalp olduğuna işâret

⁶² İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü’l-ahkâm*, 1/220-221.

⁶³ يا نفس توبى اليوم من قبل \ ان تقتضحي في الغد بين العباد
فخالفي يا نفس حكم الهوى \ وجاهدي في الله حق الجهاد

⁶⁴ Hac, 22/78. âyetine iktibas yapmaktadır.

⁶⁵ İzz b. Abdüsselâm, *Zübedü hulâsati’t-tasavvuf*, 134.

⁶⁶ İzz b. Abdüsselâm, *Makâsîdû’r-riâ’ye*, 14.

⁶⁷ İzz b. Abdüsselâm, *Makâsîdû’r-riâ’ye*, li-hukûkullâh, thk, İyâd Hâlid et-tabba’ (Dımaşk:Dâru’l-Fikr 2004), 15.

eden rivâyetten hareketle de⁶⁸ asıl takvânın göğüste olması gerektiğini belirtmiş, bunun sebebini ise zâhiri fiillerin ancak güzel niyetler ve ihlâs sayesinde takvâ boyutuna ulaşacağı ile açıklayarak kalbi her türlü takvânın kaynağı olarak görmüştür. Ona göre kul, cehennemden ancak kalpten ve ihlâsla yapılmış olan zâhiri ameller vasıtasıyla korunabilir.⁶⁹ Ayrıca o, takvâ konusunda kişinin (el, ayak, göz, dil...gibi) organlarını tek tek gözden geçirmesi gerektiğine vurgu yapar. Bu organların sâdir olan amellerin ihlas bakımından sahih olup olmadığını tespitinin ardından kalbin takvâsına hükmedilebileceğini vurgular.⁷⁰

4.3. Zühd

Bütün sûfilerin yaptığı gibi dünyaya rağbet etmekten ve nefsin peşinden gitmekten sakındıran, İzz zühdü kişinin bir şeyden uzak durması, kalbin onunla ilgilenmemesi ve dünyaya rağbet etmemesi şeklinde tanımlar.⁷¹ O, gerçek zühdün dünyayı elden değil kalpten çıkartmak olduğunu ve bunun da kalbin haram, mekrûh ve mübâhlardan kalp bağının kesilmesiyle gerçekleşeceğini ifade eder. Ona göre kişinin dünya ehli olması zengin veya fakir olması ve dünya ile hiç ilgilenmemesiyle ilgili olmayıp, dünya sevgisini kalbine yerleştirip yerleştirmemesi ile doğru orantılıdır.⁷² Hakiki zühdün ise kimi zaman haramlardan, kimi zaman şüpheli şeylerden, kimi zaman ihtiyaç fazlasından ve kimi zaman da Allah'tan başka her şeyden kaçınmakla gerçekleşeceğini ifade eder.⁷³

Zühdü, fıkıh ve tasavvufu içine alacak şekilde beş dereceye ayıran İzz b. Abdüsselâm, kişinin birinci derecede haramlar konusundaki zühd olması gerektiğini her Müslümanın haramlardan kaçınmasının farz-ı ayn olduğunu söyler. Ona göre ikinci derecede yer alan zühd, mekrûhlarda gerçekleşir. Bundan kaçınmak vaciptir. Üçüncü derecede, şüpheli şeylerde gözetilmesi gereken zühd gelir ki bundan kaçınmak müstehaptır.

⁶⁸ "Müslüman Müslüman'ın kardeşidir; ona zulmetmez, onu küçümsemez ve zor zamanda onu terk etmez. Takvâ işte buradadır. Göğsüne işaret ederek üç defa "takvâ işte buradadır" Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Camiu'l-müsnedü's-sahihu'l-muhtasaru min umûri Rasulillahi ve sünenihi ve eyyâmihî* (Riyad: Dârü's-Selâm, 1419), "Mezâlim", 3; Müslim, "Birr", 58; Ebû Dâvûd, "Edep", 46.

⁶⁹ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 180.

⁷⁰ İzz b. Abdüsselâm, *Makâsîdü'r-riâ'ye*, 18.

⁷¹ İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 1/223.

⁷² İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 1/ 223.

⁷³ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 57.

Dördüncü dereceyi mubahlardaki zühdler oluşturur. Bu derecedeki zühdün özelliği gereksiz ve faydasız olandan faydalı olana yönelmedir. Beşinci derece ise kendisini zühd sahibi görüp zühdüne güvenmekten kaçınma anlamındadır. Bu derece, kulu Allah'tan gafil kılacak her şeyden uzaklaşmayı kapsamaktadır.⁷⁴

“*Sakin dünya hayatı sizi aldatmasın.*”⁷⁵ âyetinden aldığı ilham ile İzz b. Abdüsselâm, dünyaya aldanmanın âhiretten yüz çevirmeye sebebiyet vereceğini, âhiretten yüz çevirmenin ise âhiret için çaba ve gayret sarf etmeyi bırakmaya neden olacağını söylemiştir.⁷⁶

Fiili anlamda zühdün gerçekleşebilmesi için kulun Allah katında olanı büyük ve kıymetli görmesi ve dünyadakileri istemekten yüz çevirmesi gerekmektedir. Ayrıca İzz b. Abdüsselâm, “*Dünyada bir garip bir yolcu gibi ol.*”⁷⁷ rivâyetinden hareketle kulun bu fâni hayata gönül bağlamamasını ve gönlünü aldatıcı dünyadan uzaklaştırarak gerçek yurt olan âhiret için çalışmasını zühdün bir gereği olarak vurgulamıştır.⁷⁸

4.4. Zikir

Sözlük anlamı hatırlamak⁷⁹ olan zikir kelimesi tasavvufta genel olarak Allah'ın bazı isim veya terkiplerin belirli sayıda tekrarlanması olarak bilinir. İzz b. Abdüsselâm da Kur'an ve Sünnet'e dayanarak zikri, “Allah'ı anma” şeklinde tanımlayarak zikri, tüm ibâdetlerin aslı, muamelelerin esası ve temeli olarak görmüştür.⁸⁰ İzz b. Abdüsselâm, zikrin diğer amellerden daha faziletli olduğunu zikrin faziletli kılınmasının sebebinin ise kulun söz ve fiillerinde istikamet meydana getirerek kulda birtakım hâllerin doğmasına vesile olmasına bağlamaktadır.⁸¹ İzz b. Abdüsselâm zikredenlerin zikirlerine karşılık bulmalarıyla ilgili olarak, “*Öyle ise siz beni anın ki ben de sizi anayım.*”⁸²

⁷⁴ İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 2/ 223.

⁷⁵ Lokmân 31/33.

⁷⁶ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 96.

⁷⁷ Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî, *el-Câmiü'l-muhtasaru mine's-süneni an Rasûlillah*, (Riyad: Dâru's-Selâm, 1419), “Zühd”, 25.

⁷⁸ İzz b. Abdüsselâm, *Zübedü hulâsati't-tasavvuf*, 142.

⁷⁹ İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-arab*, (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1993) 4/ 308.

⁸⁰ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 74.

⁸¹ İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 2/ 201.

⁸² el-Bakara, 2/152.

ayetini delil getirmek suretiyle Allah'ın, kendisini anan kullarını andığını belirterek Allah'ı anmayı O'na yakınlığın bir tezâhürü olarak görür.

Hücvîrî⁸³ ve Ebû Tâlib el-Mekkî⁸⁴ gibi İzz b. Abdüsselâm da zikri, dilin ve kalbin zikri şeklinde iki kısma ayırmaktadır Allah'ı zikretmeyi zikru'l-cenân (kalbin zikri), ve zikru'l-lisân (dilinin zikri) olmak üzere ikiye ayıran⁸⁵ İzz b. Abdüsselâm, kalp ile yapılan zikrin lisân ile yapılan zikirden daha üstün olduğunu belirtir.⁸⁶ Nitekim Allah'ı zikirde asıl olan şey, zikrin Allah'ın kemâl ve celâl sıfatları düşünülerek yapılmasıdır. Kemâl sıfatıyla Allah'ı zikretmek kalpte mehâbete; Allah'ı cemâl sıfatıyla zikretmek, muhabbete; Allah'ı tevhîd ile her şeyin Allah'ın irâdesiyle olduğunu bilerek zikretmek tevekküle; rahmetinin genişliğini düşünerek zikretmek recâ'ya; gazabının şiddetli olduğunu düşünerek zikretmek havfa ve tüm nimetleri Allah'ın verdiğini bilerek zikretmek ise şükre vesile olacağını ifade eder.⁸⁷

Allah'ı zikretmeyi zikirlerin en şerefli sayan⁸⁸ ve Allah'ı zikretmenin en üstün gönül huzûru olduğunu ifade eden İzz b. Abdüsselâm, kalbin hakikatının ise ancak zikir sayesinde bulunabileceğini, zikir ibâdetinin, zikreden kulun kalbinde bir tesir oluşturduğunu söyler. Allah'ı zikir ile kalp yumuşamasının meydana geldiğini dile getiren İzz b. Abdüsselâm, "*Bedenleri ve gönülleri Allah'ın zikrine ısınıp yumuşar.*"⁸⁹ âyetinde yer alan kalbin ısınmasındaki kastın, Allah'ın fazlını ve keremini ümit etmek olduğunu vurgulayan⁹⁰ İzz'in zikirle ilgili yöneltilen "Zikrin semeresi nedir?" sorusuna ise "Zikrin başı tevhîd, ortası tefrîd, sonu ise tahkik ve rûhu Allah'a ibâdetle istihdam etmektir."⁹¹ şeklinde cevap verdiği görülür. Özetleyecek olursak İzz b. Abdüsselâm, zikri kişinin en temel ibadeti olduğunu ve zikrin, dilin zikri ve kalbin zikri şeklinde mertebeleri bulunduğunu, zikrin diğer amellerden daha faziletli olduğunu ve en üstün zikrin ise tahkik ile rûhu Allah'a ibâdetle istihdam etmek ile gerçekleştiğini söyler.

⁸³ Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcub*, 2,/31.

⁸⁴ Ebû Tâlib, Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Harisi Mekkî, *Kütü'l-kulüb fi muâmeleti'l-mahbûb*, thk: Asım İbrahim Keyali (Beyrut :Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 2/248.

⁸⁵ İzz b. Abdüsselâm, *Tefsiru'l-İzz*, 1/121; İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 262.

⁸⁶ İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 2/ 201.

⁸⁷ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 74.

⁸⁸ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 14.

⁸⁹ ez-Zümer, 39/23.

⁹⁰ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 63.

⁹¹ İzz b. Abdüsselâm, *Mesâilü't-tarika*, 15.

4.5. Havf-Recâ

İzz b. Abdüsselâm'ın ele aldığı tasavvufun kavramlarından biri de 'havf ve recâ'dır. O, havfı Allah'ın intikamının şiddetini bilme,⁹² recâyı ise Allah'ın rahmet ve nimet vermesinin genişliğini bilmek⁹³ şeklinde izâh eder. Havfın, Allah'ın zât ve sıfatlarını ma'rifetten doğacağını söyleyen İzz b. Abdüsselâm, havf ve recâ'yı birbirini tamamlayan kavramlar olarak ele alır. Ona göre havf ve recâ, hayır ve şerri mülâhaza etmekle elde edilebilir.⁹⁴

İzz b. Abdüsselâm, manevî yolda seyr-ü sülûk hâlinde olan sâlik için gerekli olan havf ve recâyı karanlık bir gecede elinde tuttuğu lambanın ışığıyla evinin yolunu bulmaya çalışan bir adama benzetir ki bu kişi bir yandan elindeki lambanın yağının bitmesi veya rüzgârın lambanın ışığını söndürmesinden korku duyarken diğer yandan menziline varamadan yolda kalmaktan korkmaktadır.⁹⁵

Havf mertebesinin recâ mertebesinden daha üstün olduğunu vurgulayan İzz b. Abdüsselâm, havfın cezalarla, recânın ise sevaplarla ilişkili olduğuna dikkat çeker. Ona göre havf hâli, Allah'ın yüceliğini ve güzelliğini bilmekten kaynaklanırken recâ hâli sevgiden kaynaklanır.⁹⁶

Ona göre kişide havf hâlinin meydana gelmesi için Allah'ın cezası ile nefsinin korkutmalı,⁹⁷ nefsinin işlediği kötü amelleri hatırlatmalı ve geçmiş amelleri gözden geçirmelidir.⁹⁸ Bunu yaparken Allah'ın emirlerini yapmalı, yasaklarından kaçınmalı bazen havf bazen de recâ yolunu kullanmalıdır.⁹⁹

Havf ile recânın kabz ve bast ile ilişkisini ele alan İzz'e göre kabzın semeresi olan havf, dünyevî ve uhrevî faydalarının tutulmasından korkmak iken, bastın semeresi olan recâ ise dünya ve âhîret hayırlarının bırakılmasını ummaktır.¹⁰⁰

⁹² İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 2/ 213.

⁹³ İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 2/ 213.

⁹⁴ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 15.

⁹⁵ İzz b. Abdüsselâm, *Zübedü hulâsati't-tasavvuf*, 103.

⁹⁶ İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 1/ 32.

⁹⁷ İzz b. Abdüsselâm, *Makâsîdü'r-riâ'ye*, 19.

⁹⁸ İzz b. Abdüsselâm, *Makâsîdü'r-riâ'ye*, 49.

⁹⁹ İzz b. Abdüsselâm, *Makâsîdü'r-riâ'ye*, 23.

¹⁰⁰ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 37.

İzz'e göre Allah'tan havf duyan kimseler şu başlıklar altında kategorize edilebilir.

1-“İnsanlardan korkmayın, benden korkun!”¹⁰¹ âyetinin yorumunda İzz b. Abdüsselâm, imanlarının bir gereği olarak Allah'tan korkanlara işaret emekte ve ondan değil de insanlardan korkup onları önceleyen kimselerin, insanları Allah'a tercih etmiş olacaklarını böylece başlarının dertten kurtulamayacağını söyler.¹⁰²

2- “Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar.”¹⁰³ âyetinde geçen haşyet, ilmin gerektirdiği korkudur. Bunun Allah'ın intikamının şiddetini bilme¹⁰⁴ ve onun yüceliğini ve güzelliğini bilmekten kaynaklandığını söyler.¹⁰⁵

3- Kalp ile elde edilen, mârifet sonucu meydana gelen korkudur. Allah'ın ilahî tecellileri karşısında kulun kendinden geçme keyfiyetidir. İzz'e göre Allah, kulun kalbine, celâl ismiyle tecellî ettiği zaman kul, Allah'ın azametini tanır. Böylece ona olan saygısı da korkusu da artacağını belirtir.¹⁰⁶

İzz b. Abdüsselâm, havf ve recâya sevkeden faktörleri ve neticelerini yani kendi ifadesiyle havfın semereleri ile vesile olduğu şeyleri şu şekilde sıralar:

1. Allah'ın azabından havf; takvâ yolunu tutarak ondan korunma
2. Allah'ın mekrinden havf; ihsân ile iş yapma ve hataları azaltma
3. Allah'ın azabının aniden gelmesinden havf, Allah'ın kudretini bilme¹⁰⁷
4. Kıyametten havf; kıyamet günü için hazırlık yapma
5. Münâkaşadan havf; hesaba çekilmeden önce nefsi hesaba çekme
6. Âhiretteki hesaptan havf; âhirette ameller tartılmadan önce dünyada amelleri tartma

¹⁰¹ el-Mâide, 5/44.

¹⁰² İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 108.

¹⁰³ el-Fatır, 35/28.

¹⁰⁴ İzz b. Abdüsselâm, *Mecâzü'l-kur'ân*, 419.

¹⁰⁵ İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 1/ 32.

¹⁰⁶ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 17.

¹⁰⁷ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 68.

7. Allah'ın makâmından havf; Allah'a muhâlefet etmekten hayâ ederek ona itaât etme

8. Sâlih amel işlediği halde Allah'tan havf; tâat ve amellere güvenmeyip sadece Allah'a itimat etme¹⁰⁸

Ona göre Allah'ın rahmetinin genişliğinin üzerindeki örtü kalktığında, recâ semeresinin ortaya çıkar.¹⁰⁹ O, recânın semerelerini ve vesile olduğu şeyleri şu şekilde sıralar:

1. Allah'ın kuluna vereceği sevaptan recâ; Allah'a tâatin elde edilmesi

2. Allah'ın mağfiretinden recâ; Allah'ın bağışlamasına götürecek sebeplere sarılma

3. Allah'ın sâlih kulları arasına katılmayı istemekte recâ; sâlih kulların yoluna girme¹¹⁰

4. Allah'ın tövbeyi kabul etmesinde recâ; Allah hakkında iyi zan besleme

5. Allah hakkında iyi zan beslemekte recâ; Allah'ın rahmet ve bağışlaması

6. Kişinin Allah'ı ummasında recâ; ümitsizlikten uzaklaşmaya, vesile olur.¹¹¹

Sonuç olarak İzz b. Abdüsselâm, kişiye havf ve recâ arasında durmasını tavsiye eder. Kişi refâh hâlinde Allah'a isyana düşmeden nefesine havfı hatırlatırken sıkıntı hâlinde ise Allah'tan ümit kesmeden nefesine recâyı hatırlatmalıdır.

4.6. İlim

Aslında âlimlerin yaptığı pek çok ilim tasnifleri vardır. İzz b. Abdüsselâm da bu geleneği sürdürerek ilim tasnifi yapan âlimlerden biridir. İzz b. Abdüsselâm'a göre ilim bir mukaddime amel ise onun sonucudur. Amel bir mukaddime hâl de amelin sonucudur. O, ilim ve

¹⁰⁸ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 69.

¹⁰⁹ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 42.

¹¹⁰ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 70-71.

¹¹¹ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 71.

amelin kesbî hâlin ise vehbî olduğunu ifade eder.¹¹² İnsanların manevî derecelerinin yükselmesine vesile kılınan ilmi, İzz b. Abdüsselâm'ın iki şekilde ele aldığı görülür. Bunlardan birincisi; kesbî ilimdir ki bu zâhir ulemâsının ilmi olup hadis, fıkıh, tefsir gibi çalışılarak elde edilen, şerîati bilmeyi esas alan ilimdir. Bununla helal ve haram gibi hükümler, iyiliği emir, kötülüğü nehy gibi hususlar bilinir. İkincisi ise vehbî ilimdir ki İzz bu ilmi ayette¹¹³ de belirttiği gibi ya kişinin nefsinin tezkiye ederek yaptığı mücâhedenin bir semeresi veya da Allah'ın lutuf ve kereminden vehbî olarak verdiği ilmin bir semeresi olarak görür. Ayrıca “*Kim bildiği ile amel ederse Allah ona bilmediğini de öğretir.*”¹¹⁴ hadisine vurgu yapan İzz b. Abdüsselâm, kişinin bildiği ile amel etmesi neticesinde Allah'ın lütûf ve rahmetiyle de vehbî ilim verilebileceğini ifade eder.¹¹⁵

İzz b. Abdüsselâm, bütün ilimleri şerefli sayarak her bir ilmin şeref derecesinin birbirinden farklı olduğunu söyler ve ilimleri üç mertebeye izâh eder:

- 1- Zarûrî ilimler
- 2- Nazarî ilimler
- 3- Vehbî ilimler

Ona göre zarûrî ilimler, kişinin herhangi bir çaba sarf etmeden Allah'ın yaratılıştan kişiye verdiği ilimler olup kişi bununla bir sevap elde edemezken; nazarî ilimler, kişinin çalışmasıyla kazanılan ve sevap elde edilen ilimlerdir.

Vehbî ilimler ise Allah'ın nebî ve velî kullarına lütfetmiş olduğu ilimler olduğunu söyleyen İzz b. Abdüsselâm, vehbî ilimleri de kendi içinde ikiye ayırır. Bunlardan ilki Allah'ın zât ve sıfatlarını tanımaya dayalı olan mârifetullâh ilmidir. Şerefi yüksek olan bu ilmin semeresi; kişide meydana gelen güzel hâller ve cemâlullâhî seyretme gibi manevî lütûflardır. Bu ilmin kıymet ve değeri, diğer tüm ilimlerden daha üstündür.¹¹⁶

Diğeri ise ilhama dayalı ilimdir ki; bu ilimin vasfına sahip olan kişiler, gizli sırları görebilir, kulakla işitilmeyen şeyleri işitebilir. Kalbi ile idrak edebilir, yer ve gökteki gayb âlemini görebilir. Ona göre bu ilme sahip

¹¹² İzz b. Abdüsselâm, *Zübedü hulâsati't-tasavvuf*, 99.

¹¹³ el-Ankebût 29/ 69.

¹¹⁴ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. İshak el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1989), 10/15.

¹¹⁵ İzz b. Abdüsselâm, *Zübedü hulâsati't-tasavvuf*, 99.

¹¹⁶ İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 1/ 139.

olan kimseler melekleri, şeytanları, uzak diyarları, gökleri, felekleri ve yıldızları oldukları gibi görürler. Levh-i mahfûz'da yazılanları okuyanlar vardır. Kuşların konuşmasını anlayanlar, meleklerin yazarken kalemlerinin sesini duyan velîler de vardır.¹¹⁷

İlmi amelden daha üstün tutan İzz b. Abdüsselâm asıl ilmi kişinin mârifetullâhı bilmesi mârifetullâh ise Allah'ın zât, sıfat ve fiilleriyle bilinmesi olduğunu söylemektedir.¹¹⁸ Zira Allah'ı bilmenin ilim sayesinde mümkün olacağını belirten İzz b. Abdüsselâm, kişinin Allah'ın ilim sıfatıyla ahlaklanmasını; dînin helal, haram, mekrûh ve mendûp gibi hükümlerine riâyet etmekle ve ayrıca kişiyi Allah'a kurbiyet sağlayacak şeyleri bilmesiyle mümkün olacağını söyler. Ona göre Allah'ın ilim sıfatının semeresi, kişinin Allah'tan korkması, sözlerinde, işlerinde ve diğer tüm hâllerinde Allah'tan hayâ etmesidir.¹¹⁹

Allah'ın âlim olup ilim öğrenmeyi emrettiğini ifade eden¹²⁰ İzz b. Abdüsselâm “İki türlü ilim vardır. Birincisi lisân ile söylenen ilim olup Allah'ın mahlûku üzerindeki delilinin göstergesidir. Diğeri kalpte bulunan ilim olup kişiye asıl fayda sağlayan budur.”¹²¹ İzz b. Abdüsselâm birinci türle dilden kalbe inmemiş azalara nüfûz etmemiş ilmi kastederken ikinci ile diğerinden daha yüksek mertebede olan satırlarda yazılmamış, derslerde öğretilmeyen, Allah tarafından gelen ledünnî ilmi kastetmektedir.¹²²

Allah'ın kelâmını suya, nehri ise ilme benzeten¹²³ İzz b. Abdüsselâm, âlimlerin, peygamberlerin vârisi¹²⁴ olduğunu, onların ilimlerini yanlış görüp haklarında kötü söz sarf edenlerin ise onların maksatlarını anlamayan ahmak kimseler olduklarını ve bilgisizliklerini dikkate almamak gerektiğini belirtir.¹²⁵

4.7. Mârifet

¹¹⁷ İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 1/ 140.

¹¹⁸ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 20.

¹¹⁹ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 27.

¹²⁰ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 22.

¹²¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fadl ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed (S. Arabistan: Dârü'l-Muğni, 2000), “Mukaddime”, 33; İbn Ebî Şeybe, el-Musannef, 8/ 133.

¹²² İzz b. Abdüsselâm, *Zübedü hulâsati't-tasavvuf*, 99.

¹²³ İzz b. Abdüsselâm, *Mesâilü't-tarîka*, 1.

¹²⁴ Tirmizî, “İlim”, 19; İbn Mâce, “Mukaddime”, 17; Ebû Dâvûd, “İlim”, 1.

¹²⁵ İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 1/ 28.

Mârifeti Allah'ın rubûbiyyetinin izzetini bilme ve ubûdiyyetin acziyetini itiraf etme şeklinde¹²⁶ izah eden İzz'e göre insanın en üstün vasfı irfân iken; irfanın en üstünü ise Allah'ı mârifettir.¹²⁷ Ona göre mârifetullâh, Allah'ın zât, sıfat ve fiilleriyle bilmektir.¹²⁸ İzz b. Abdüsselâm insanın Rabbini tanımamasının ancak Allah'ı bilme ile olacağını, Allah'ı gerçekten tanıyan kimsenin ise O'na isyan etmeyeceğini ifade eder. Bu konuda "*Nefsini bilen Rabbini bilir.*"¹²⁹ rivâyetine yer veren İzz b. Abdüsselâm, bu rivâyetin yorumunda insanın kendisini bilmesini Allah'ı tanımanın bir yolu olarak görür ve bunu "Nefsini zilletle tanıyan, Rabbini izzetle tanımış olur. Nefsini ubûdiyetle tanıyan, Rabbini rubûbiyetle tanımış olur. Nefsinin fâni olduğunu bilen, Rabbinin bâkî varlık olduğunu bilir",¹³⁰ ifadelerine eserlerinde sıkça yer vermiştir.

Kulun en önemli gayesinin mârifetullah'a ermek olduğunu ve kulun saadetinin ancak mârifetullâh ile mümkün olacağını belirten¹³¹ İzz b. Abdüsselâm, Allah'ı zât, sıfat, fiil ve isimleri ile tanıyıp, O'nun hakkında bilgi sahibi olmanın dünyevî mertebeler ve uhrevî dereceler olarak netice vereceğini söyler.¹³² Ayrıca o, mârifeti, en faziletli amel olması bakımından en üstün maslahat olarak da kabul eder.¹³³

İzz b. Abdüsselâm kulun Allah'ın zâtını tanımasını (mârifetullâh) bir ağacın gövdesine; sıfatlarını tanımasını bu ağacın dallarına, Kur'ân ahlâkıyla ahlâklanmasını ise bu ağacın meyvelerine (hâller) benzetmiştir. Bu ağacın semeresi olan hâller ancak Allah'ın izni ve tevfikî ile gerçekleşir. Mârifet ağacının insanda yetiştiği yer kalptir. Kalbin mârifet ve hâller sayesinde salâha kavuşması ile bütün beden salâha kavuşur. Kalb günahlarla bozulursa bütün beden bozulur. Mârifet ağacının dallarını kaybeden kişi onun meyvelerini de dünya ve âhirette kaybeder. Bu ağacın

¹²⁶ İzz b. b. Abdüsselâm, *el-Fiten ve'l-belâyâ*, 9.

¹²⁷ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 16.

¹²⁸ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 20.

¹²⁹ Tasavvuf'ta kurucu metin olarak karşımıza çıkan bu rivayete dair değerlendirmeler için Bk. Yüceer, Mustafa. "*Mevlânâ'nın Fihî Mâ Fih İsimli Eserinde Hadis Kullanımı (Tahrîc ve Tenkîd bağlamında)*". Akademik-Us 2 / 2 (Aralık 2018): 220.

¹³⁰ İzz b. Abdüsselâm, *Zübedü'l-hulâsati't-tasavvuf*, 130.

¹³¹ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 12.

¹³² İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 20.

¹³³ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 14.

dallarını tefekkürle diken, onu şirk, şüphe, nefsin hevâ ve hevesinden koruyup takvâ ile gözeten kimseye gıpta edilir.¹³⁴

Ayrıca İzz b. Abdüsselâm, mârifetlerin kalbe gelme şekillerinden de bahseder. Bunlardan birincisi kişinin bir çaba göstermeksizin Allah tarafından kalbine, mârifetin bahşedilmesidir ki bu mârifet ile kişide birtakım hâller oluşur. Bu hâl nebî ve rasûllerin hâli olup onlar bu yolla bilgi edinirler. Bu durum abdâllarda da böyledir.

İkincisi kişinin çaba göstermesi ile kalbine mârifetin verilmesidir ki bundan hem mârifet hem de mârifete uygun hâller oluşur. Mârifet sonucu verilen bu hâller bazı kimselerde süreklilik arz eder. Allah'ın velî kullarında durum bu şekildedir.¹³⁵ Bu mârifetten doğan hâller bazı kimselerde meydana gelir gelmez kaybolur, bu da bizim ve bizim gibilerin hâlidir. Bazı kimseler de bu iki derece arasındadır.

Üçüncüsü ise bu hâl ve mârifetlerin dıştan gelen bir sebeple elde edilmesidir. Bunun da muhtelif dereceleri olup Kur'ân okunduğunda ya da vaaz/öğüt dinlediğinde veya şiir ve nağme dinlediğinde kendisinde mârifet ve hâller meydana gelen kişilerin durumları bu dereceleri gösteren örneklerdir.¹³⁶

İnsanların birbirine olan üstünlüklerinin de sahip oldukları bazı mârifetlerle ilgili ilişkili olduğunu ifade eden İzz b. Abdüsselâm, bu düşünceye göre fazîlet bakımından en üstün mertebede peygamberlerin, peygamberlerden sonra mârifet ve hâl sahibi olmasıyla bazı ârif kişilerin, ârif kişilerden sonra zâhiri ahkâmı bilmesi yönüyle fakihlerin, fakihlerden sonra bâtını ahkâmı bilmesi yönüyle tarikat ehlinin tarikat ehlinen sonra ise dünyalığı terk eden zâhidlerin geldiğini ifade eder.¹³⁷

İzz'in yaptığı bu sıralamada kişinin dinî ilimlerde bulunduğu konumu göz önünde bulundurarak söz konusu mertebeleri tasnif ettiği görülür. Onun bu yaklaşımının İmam Gazzâlî'nin *İhyâ* adlı eserinde âlimlerin üstünlüğü konusunda "En üst derecede peygamberler, sonra

¹³⁴ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 21.

¹³⁵ İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 2/ 214.

¹³⁶ İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 2/215.

¹³⁷ İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 2/ 226.

evliyâ, ulemâ ve sâlih kimseler." şeklinde yaptığı sınıflandırmayı esas aldığı söylenebilir.¹³⁸

4.8. Kerâmet

Kerâmet, tıpkı mucize gibi, tabiat kanunları ile açıklanması zor olan olağanüstü bir olaydır. İzz b. Abdüsselâm, kerâmeti mahlûkatta normal olan durumun delinmesi, gaybı ortaya çıkarmak ve hârikulâde şeylerin zuhûr etmesi şeklinde tanımlar.¹³⁹ İzz'e göre peygamberlerin mûcizesi, asfiyânın mükâşefesi ve evliyânın da kerâmeti haktır. Ayrıca Allah'ın seçtiği has kullarını gaybî sırlara muttali kıldığını ve onlara eşyanın hakikatini gösterdiğini söyler.¹⁴⁰

Mûcizelerin yalnızca peygamberlere has olduğunu, risâletten mûcize, velâyetten de kerâmetin zuhûr ettiğini dile getiren müellif, hiçbir velînin, nebî mertebesine ulaşmadığını ancak bazı kerâmetlerde velîlerin peygamberlere ortak olduğunu belirtir.¹⁴¹

Bununla birlikte İzz b. Abdüsselâm örnek olarak verdiği suda yürüme, kuş gibi havada uçuş ve gaybî bilgilerden haber verme¹⁴² gibi kerâmetlerin insandan zuhûr edebileceğini vurgular. Ona göre kişi su üzerinde yürüyen, havada uçan, gaybdan haber veren kişi görürse ona bakmalı, eğer onda Allah'ın şeriatına muhâlif hareketler, haramı işleme, vacibi terk etme gibi haller görürse bil ki o kişi, şeytandan nasibi olan fitneci ve cahil biridir. Zira kerâmet, bazen sâlih kişilerin haricinde başkalarında da görülür.

Ona göre su üzerinde yürümek maharetse balıklar da suda yüzer, havada uçmak maharetse şeytan da yer ile gök arasında uçar. Bu fitneler ancak nefsi düşük olanların bağlandıkları şeylerdir. Nitekim Deccâl de öldürme ya da diriltme gösterisi yapar ve hatta insanlara yanında cennet ve cehennem varmış gibi gösterir. Fakat onun ateşi cennet, cenneti ise ateştir. Aynı şekilde yılan yiyerek veya ateşe girerek insanları fitneye düşürüp onları kendi sapkınlığına ve cehâletine tâbi olmaya çağırır başka kimseler de vardır.¹⁴³ Allah, vehhap isminin tecellisi olarak daha önce

¹³⁸ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 1/ 52-53.

¹³⁹ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 18.

¹⁴⁰ İzz b. Abdüsselâm, *Zübedü hulâsati't-tasavvuf*, 175.

¹⁴¹ İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 2/226.

¹⁴² İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 2/ 230.

¹⁴³ İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 2/230.

hicap şeklinde verdiği şeyleri keşif ile kişide ortaya çıkarabilir.¹⁴⁴ İzz b. Abdüsselâm'a göre kerâmet, herkeste görülebilir. Dinsiz olan kimselerden, ruhbân ve fâsıklardan da hârikulâde hâdiseler meydana gelebilir.¹⁴⁵

İzz b. Abdüsselâm'ın bu yaklaşımı onun kerâmate iltifat edilmesini mârifeti engelleyici bir durum olarak düşündüğünü göstermektedir. Bu düşüncenin neticesinde İzz b. Abdüsselâm, şerîata uymaya ve sünnete yapışp istikamet üzere devam etmeye dikkat çekmektedir.¹⁴⁶

Kerâmetlerin tarikat yoluna giren sâlik için bir fitne olduğuna da vurgu yapan İzz b. Abdüsselâm, sâlikin bu konuda uyanık olması gerektiğini söyler. Çünkü kim bu kerâmetlerle meşgul olur ve kerâmetlere takılıp kalırsa rabbinden ayrı düşer. Eğer Allah'a yönelir ve Allah'la meşgul olursa o zaman Allah katındaki derecesini yükselir.¹⁴⁷

İzz b. Abdüsselâm'a göre velînin kerâmeti hakdır.¹⁴⁸ Nitekim Allah kerâmeti açıkça beyan etmiştir. Ardından bu hususu Kur'ân, hadis, sahâbe kavli ve firâset sahibi insanlardan verdiği örneklerle izâh eder. Allah'ın Kur'ân'da Hz. Meryem'e hitabı ve Hz. Zekeriya'nın Meryem'in yanına her girişinde bir rızık bulması,¹⁴⁹ Ashâb-ı Kehf'in mağarada kalması,¹⁵⁰ Hz. Mûsâ ve Hızır kıssası,¹⁵¹ Hz. Süleyman'ın veziri olan Asaf'ın göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir sürede Belkıs'ın tahtını getirmiş olması,¹⁵² gibi örnekleri Kur'ân âyetlerinden delil teşkil etmesi için nakletmektedir.¹⁵³

Aynı şekilde yolculuğa çıkan üç kişinin yağmura tutularak mağaraya girmesi ve ardından mağaranın kapısını bir kayanın örtmesi sonucunda orada mahsur kalmaları ve yaptıkları duâlar ile kurtulmaları,¹⁵⁴ kendisine iftira atan bir kadına beşikteki çocuğun aleyhte şahitlik yapması

¹⁴⁴ İzz b. Abdüsselâm, *Zübedü hulâsati't-tasavvuf*, 176.

¹⁴⁵ İzz b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 2/226.

¹⁴⁶ İzz b. Abdüsselâm, *Makâsîdü'r-riâ'ye*, 164.

¹⁴⁷ İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-me'ârif*, 18.

¹⁴⁸ İzz b. Abdüsselâm, *Zübedü hulâsati't-tasavvuf*, 175.

¹⁴⁹ Meryem 19/25; el-Âli İmran 3/36-37.

¹⁵⁰ el-Kehf 18/9-12; en-Neml 27/40.

¹⁵¹ el-Kehf 18/60-82.

¹⁵² en-Neml 19/40.

¹⁵³ İzz b. Abdüsselâm, *Zübedü hulâsati't-tasavvuf*, 177.

¹⁵⁴ Buhâri, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi, *el-Camiu'l-müsnedü's-sahihu'l-muhtasaru min umûri Rasûlillahi ve sünenihi ve eyyâmihi*, (Riyad: Dârü's-Selâm, 1. Basım, 1419) "Enbiya", 50.

neticesinde Rahib Cüreyç'in iftiradan kurtulmasının anlatıldığı kissa¹⁵⁵ ve sırtına çok yük yüklenen bir sığırın konuşması¹⁵⁶ gibi örnekleri de hadislerden naklederek anlatmaktadır.¹⁵⁷

Sonuç

Miladi XII. asrın sonu ile XIII. asrın ilk yarısında İslâm dünyasında fikrî çalkalanmaların, siyasî ve içtimaî buhran ve karmaşanın en zirvede olduğu Eyyûbî ve Memlûklüler döneminde Şam ve Mısır'da yaşayan İzz b. Abdüsselâm, tarikatların henüz yeni sistemleşmeye başladığı bir dönemde fıkıh alanında müctehid seviyesine ulaşmış, zâhir ve bâtın ilimlerde otorite olmuş, görüş ve fikirleriyle hem kendi asrını hem kendinden sonraki asırları etkilemiş, vakûr kişiliğiyle şöhret bulmuş, ilim, mârifet ve kerâmet sahibi bir âlim-sûfî olarak tanınmıştır.

Tasavvufun temel meselelerinde dair görüşler beyan eden ve bazı tasavvuf meseleleri üzerine müstakil risâleler kaleme alan İzz b. Abdüsselâm'ın eserlerine bakıldığında, tasavvuf literatüründeki pek çok kaynağa vâkıf olduğu, klasik dönem tasavvuf literatürünü incelediği, okuttuğu ve ayrıca kendi yaşadığı dönem ile ilgili gerçekçi gözlemlerde bulunduğu görülmektedir. Şâfiî fakihî kimliği ile ön plana çıkan İzz b. Abdüsselâm, "Tasavvuf ilmini bilmeyen fakih, fâsık, tasavvufu bilip de fıkıh ilmini bilmeyen kişi zındık, her iki ilmi birleştiren kişi ise hakikate ulaşır." diyerek zâhir ve bâtını bir bütün olarak ele almıştır.

İzz b. Abdüsselâm'ın eserlerinde tövbe, takvâ, vera', zühd, fakr, velî, ârif, havf-recâ, kurb-bûd, fenâ-bekâ, telvîn-temkîn, sekr-sahv, kabz-bast mârifet, ilim, kalp, yakîn, vârid ve havâtır, şatahât, semâ ve kerâmet gibi konuları incelemiş; söz konusu tasavvuf kavramlarını Kur'ân ve sünnet etrafında kendisinden önce yaşamış sûfîlerin perspektifinden izâh etmeye çalışmıştır. Nitekim tasavvuf klasiklerinden kabul edilen *er-Riâ'ye*, *Kûtü'l-kulûb*, *el-Lüma'*, *er-Risâle* ve *İhyâ* gibi kaynaklardan istifade etmiştir.

İzz b. Abdüsselâm'ın tasavvufa dair görüşlerinden tövbe, takvâ, zühd, zikir, ilim, mârifet, kerâmet kavramları bu çalışmada okuyucuya sunulmuştur. Buna göre İzz b. Abdüsselâm, tövbeyi sadece günah işler

¹⁵⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvut - Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995), 13/434; Buhârî, "Enbiya", 48; Müslim, "Birr", 2.

¹⁵⁶ Buhârî, "Enbiya", 54.

¹⁵⁷ İzz b. Abdüsselâm, *Zübedü hulâsati't-tasavvuf*, 179.

yapanların başvurduğu manevî bir arınma yolu değil; kul için daha güzele doğru yol almayı sağlayan, rûhî bir yükseliş aracı olarak görmektedir. Takvâ kavramını incelerken kalp ve beden takvâsı şeklinde ikili bir tasnif yapan İzz b. Abdüsselâm, tüm vücudun Kitap ve Sünnetin emrettiği şekilde muhafaza edilmesiyle takvânın kalbe ulaşacağını söylemiş; gerçek anlamda zühdün kişiyi Allah'tan gafil kılacak her şeyden uzaklaşması ile mümkün olacağına vurgu yapmıştır. Aynı şekilde Allah'ı zikir esnasında O'nu cemâl sıfatıyla zikretmenin kalpte muhabbet olarak semere vereceğine işaret etmiştir. Vehbî ilmin kesbî ilimden daha faziletli olduğunu belirtirken bu ilme sahip kimselerin gizli sırlara vâkîf olduğuna da değinir.

İzz b. Abdüsselâm marifet konusunu işlerken insanın dünyadaki varlık amacının, mârifetullâha ulaşmak olduğunu öne sürer. Böylece mârifetullâhın kula Allah'ın rubûbiyyetini ve izzetini, kendisine ise ubûdiyyetini ve kul olmanın acziyyetini idrak ettirdiğine temas eder. Benzer bir yaklaşımı kerâmet konusunda da dile getiren müellif, kerâmetlerin tarikat yoluna giren sâlik için bir fitne olduğunu aslolanın şerîata yapışıp istikamet üzere devam etmek olduğunu söyler.

Amelî tasavvufu benimseyen İzz b. Abdüsselâm'ın tasavvuf anlayışı, Kur'ân ve Sünnet hakikatlerinin manasına nüfûz ederek, Allah ile kul arasındaki münâsebeti derinleştiren manevî bir yaşantı üzerine kuruludur. Bu anlayışa göre seyr-ü sülûkta son mertebe, kemâlatta örnek insan Hz. Peygamber'e (s) zâhiren, bâtinen, kavlen, hâlen ve ahlâken ittibâ etmektir. Nihâi anlamda diyebiliriz ki İzz b. Abdüsselâm tasavvufu tecrübe etmeksizin dışardan bakarak değerlendiren biri değil bizzat benimseyerek yaşayan ve bu yönüyle tanıtmaya çalışan bir sûfidir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnâvut - Âdil Mürşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995.
- Abdullah el-Vüheybî, *el-İzz b. Abdusselâm hayâtuhû ve âsâruhû ve menhecuhû fi't-tefsîr*. Riyad: Suudi Arabistan Eğitim Bakanlığı, 1982.
- Ali Haşîş es-Sâlih, *Hareketü's-süfiyye fi biladiş-şam hilâle'l-hurûbi-salibiyye*. Gazze: Câmîatü'l-İslâmiyy, Külliyyâtü'l-Âdâb Kısmü't-Târih, 2005.
- Ali Muhammed es-Sallâbî, *el-Hamelâtü's-salibiyye ve'l-eyyûbiyyûn ba'de Salâhaddî*. Kahire: Dâru İbnü'l-Cevzî, 2008.
- *Sultanu'l-ulemâ ve bâiu'l-umerâ*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2009.
- Baran, İlhan. Büyük Selçuklu ve Eyyûbiler'de Siyaset Eksenli Sünnî Faaliyetler. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-. *el-Camiu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasaru min umûri Rasulillahi ve sünenihi ve eyyâmihî*. Riyad: Dâru's-Selâm, 1. Basım, 1419.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fadl ed-. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selim Esed. 4 Cilt. S. Arabistan: Dâru'l-Muğni, 1. Basım, 2000.
- Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz et-Türkmânî el-Fârikî ez- Zehebî, *el-İber fi haberi men gaber. nşr*. Ebû Hâcir Muhammed Sait. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.
- Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed İbn Muhammed İbn İbrâhîm İbn Ebû Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zamân mimmâ sebete bi'n-nakl evi's-semâ' ev esbetehü'l-ayân. nşr*. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sadr, 1900.
- Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Esedî İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye. nşr*. Hafız Abdülalim Han. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1986.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. Riyad: Dâru's-Selâm, 1. Basım, 1419.
- Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi tarihi Mısır ve'l-Kahire. nşr*. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1967.
- Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Ref' u'l-isr 'an kudâti mısır. nşr*. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998.
- Ebû'l-Feth Kutbüddîn Mûsâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ba'lebekkî el- Yüninî, *Zeylû mir'âti'z-zamân*. Kahire: Dâru'l-Kitabî'l- İslâmî, 1992.
- Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb. nşr*. Abdulkâdir Arnâvût-Mahmûd Arnâvût. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1991.

- Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kuraşî el-Busrâvî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*. nşr. Ali Şiri. Beyrut:Dâru'l-İhyai't-Türâsî'l-Arabî, 1988.
- Ebü'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-kuşeyriyye*, thk: Abdülhalim Mahmud, Mahmud b. Şerif (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.)
- Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdi el-Atâbekî el-Yeşbugavî İbn Tağrıberdi, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki mısır ve'l-kahire*. Kahire: Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İrşad-Dâru'l-Kütüb, 1992.
- Ebü'l-Mehâsin Yusuf b. İsmail b. Yusuf en-Nebhânî, *Câmiu kerâmâti'l-evliyâ*. nşr. İbrâhim Atve İvaz. Hindistan: Merkez-i Ehl-i Sünnet Berekat er-Rudâ, 2001.
- Ebü'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali eş-Şa'rânî, *Levâkihü'l-envâr fî tabakâti'l-ahyâr, Tabakâtü'l-kübrâ*, Mısır: Mektebetü Muhammed el-Meliciyyi'l-Kütübî, 1897.
- Ebü Muhammed Afifüddîn Abdullah b. Esad b. Ali b. Süleymân el-Yâfî, *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fî ma'rifeti havâdisi'z-zamân*. Beyrut:Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Ebü Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Ali el-İsnevî, *Tabakâtü's-şâfiyye*. nşr. Kemal Yusuf el-Hût. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- Ebü Muhammed b. Şakir b. Ahmed el-Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât ve'z-zeyl aleyhâ*. nşr. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sadr 1974.
- Ebü Muhammed Afifüddîn Abdullah b. Esad b. Ali b. Süleymân el-Yâfî, *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fî ma'rifeti havâdisi'z-zamân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Ebü Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi, Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, thk, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Kahire: Dâru'l-Hicr, 1964.
- Ebü Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahanî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988.
- Ebü Tâlib, Muhammed b. Ali b. Atriyye el-Harisi Mekki, *Kütü'l-kulüb fî muâmeleti'l-mahbûb*, thk: Asım İbrahim Keyalî (Beyrut :Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005).
- Ebü Şâme, Ebü'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhim el-Makdisî, *ez-Zeyl 'ale'r-ravzateyn terâcimü ricâli'l-karneyni's-sâdis ve's-sâbi'*. nşr. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Melekiyye, 1947.
- Ebü'l-Vefâ, Taftazânî. "Mısır'da Süfi Tarikatların Tarihi Gelişimi ve Günümüzdeki Durumları". çev. Mustafa Aşkar. A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 35(1996), 535-552.
- Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, çev: Esad Abdülhadi (Kahire: Kandil Meclisü'l-A'la es-Sekâfeti, 2007).
- İbn Atâullah, el-İskenderi, *Letâifü'l-minen*. nşr. Abdülhalim Mahmud. Kahire: Dâru'l-Meârif, 2006.
- İbn Mâce, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvinî. *es-Sünen*. Riyad: Dâru's-Selâm, 1. Basım, 1419.

- İzz b. Abdüsselâm, Ebû Muhammed Abdülazîz b. Abdüsselâm b. Ebi'l-Kâsım. *Kavâidü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-en'am. nşr.* Tahir Abdü'r-Rauf Said. Beyrut:Mektebetü'l-Külliyatü'l-Ezheriyye, 1991.
- . *Zübedü hulâsati't-tasavvuf*, thk, Ahmed Abdurrahim es-Sâyih. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2009.
- . *Şeceratü'l-me'ârif ve'l-ahvâl ve sâlihu'l-akvâl ve'l-a'mâl. nşr.* İyâd Hâlid et-Tabbâ'. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- . *Makâsîdü'r-ri'âye li-hukûkullâh. nşr.* İyâd Hâlid et-Tabbâ'. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 2004.
- Muhammed ez- Zuhaylî, el-İzz b. Abdüsselâm. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî el-. *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasaru mine's-süneni bi-nakli'l-adli ani'l-adli an Rasûlillah.* Riyad: Dâru's-Selâm, 1. Basım, 1419.
- Rıdvan Ali en-Nedvî, *el-İzz b. Abdüsselâm.* Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1960.
- Selim, Mahmûd Rızk. *Asru's-selâtinî'l-memâlik ve nitâcühü'l-ilmî ve'l-edebî.* Mektebetü'l-Âdâb, 1949.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî et-. *el-Câmiu'l-muhtasaru mine's-süneni an Rasûlillah.* Riyad: Dâru's-Selâm, 1. Basım, 1419.
- Yılmaz, Harun. “Şeyhü'ş-şüyûh”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Ankara: TDV yay. 2019, gözden geçirilmiş 3. basım EK-2.
- Yiğit, İsmail. “Memlükler”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Ankara: TDV yay. 2004.
- Yüceer, Mustafa “Mevlânâ'nın Fihi Mâ Fih İsimli Eserinde Hadis Kullanımı (Tahrîc ve Tenkid Bağlamında)”. *Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 2018, 2(2), 197-237.